

1

WIE GEBEURT WAT?

- De denkers die wat verderaf zitten van de ervaring uit de jaren dertig zijn bezig met de vastlopende zoektocht naar waarheid en ethiek. De neokantianen en de existentialisten en marxisten kauwen op nieuwe vormen en ideeën. De meesten hiervan zullen na de oorlog hun ideologische veren afschudden en meer sociaal dan marxistisch worden.
- De kritiek die mensen op elkaar hadden valt weg in de kritiek op een denkwijze en een cultuur die deze ontsparing mogelijk heeft gemaakt, zo niet heeft veroorzaakt.
- Maar nog enige tijd leeft bijna iedereen in zekerheden die een paar groepen al zijn kwijtgeraakt: Joden, vrouwen, homoseksuelen en anderen dachten even dat hun tijd was aangebroken, maar al snel werd duidelijk dat zij hun geassimileerd- en getolereerd zijn hadden overschat.
- De eerste schok kwam in 1933, daarover schrijft Wittstock in februari 1933. In dat boek wordt duidelijk dat veel inwoners niet begrepen hoe ver de zuiveringen van Hitler zouden gaan. Drastische angst leek te haastig. b.v. citaat 1933 blz 69.
- Daarna tussen 1933 en 1940 verschoven de posities voortdurend. Denk aan: Thomas Mann (Feb.'33 blz 84 en 296) en Alma Mahler (Marseille, blz 36 ev).

Zomercursus 2026

2

2

TWEEDE VLUCHT

- In 1933 vluchten velen naar Frankrijk. Dan komt in 1940 de tweede vlucht.
- In de onderhandelingen na de inval in Frankrijk (10-05-1940) kreeg Hitler Noord Frankrijk en ook in het 'vrije' Vichy- Frankrijk van Maarschalk Pétain kreeg Duitsland het recht om staatsvijanden en stateloze Joden op te pakken en naar hun wetten te veroordelen en te behandelen.
- Weer duurde het lang voordat mensen doorkregen wat daarvan de implicaties waren. De rest van Europa en de VS zaten niet te wachten op (meer) strijd met Hitler en wilden geen grote stromen vluchtelingen. Wel was men bereid om sommige vooraanstaande vluchtelingen toe te laten of, in geval van vervolging, actief te laten emigreren/vluchten. Dat is ook de basis van de reddingsacties waarover in Marseille 1940 is geschreven.

INTELLECTUEEL DUITSLAND IN FRANKRIJK

- Frankrijk is na mei 1940 opgedeeld in twee gebieden: Het noorden en de westkust en Parijs stonden onder direct Duits militair bestuur. Het zuiden en de koloniën kregen een nieuwe Franse regering onder leiding van maarschalk Pétain. 'Vichy-Frankrijk (naar de nieuwe hoofdstad) werkte samen met de Duitsers.
- Duitsers worden geïnterneerd in kampen als de oorlog begint, maar als Frankrijk opgedeeld wordt zijn m.n. de Joodse en de politieke vluchtelingen (marxisten) hun leven niet zeker.

ERC EN VARIAN FRY

- Er waren grote stromen vluchtelingen, maar weinig landen die hen op wilden nemen. Velen waren stateloos en berooid. De vluchtelingen die wel belangrijk werden geacht stonden op een lijst en hadden mensen nodig die voor hen garant wilden staan.
- In de VS was het Varian Fry (1907–1967) die in Berlijn zag hoe het ervoor stond en Eleanor Roosevelt schrijft dat er een nieuwe Scarlet Pimpernel* nodig is om mensen te redden uit Europa. Uiteindelijk gaat hij zelf namens het Emergency rescue organisation (ERC*) met een lijst van 200 kunstenaars, schrijvers en wetenschappers die gered kunnen worden via de laatste vrije haven in Marseille, naar Marseille.

*Zie voor IEC en ERC ook <https://www.rescue.org/article/varian-frys-holocaust-rescue-network-and-origins-irc> (bonusmateriaal op website)

*Overdag speelt hij een dwaze Engelse dandy; 's nachts is hij een meester in vermommingen die Franse aristocraten het land uit smokkelt tijdens het Schrikbewind.

5

ONDERTUSSEN IN DE VS

- Varian Fry wordt Cassandra genoemd. Hij was in Berlijn en heeft daar gezien wat de Joodse inwoners te wachten staat en waarschuwt waar hij kan, maar het voelt in de VS niet als urgent. Hitler is ver af en het betreft geen Amerikanen. Daarbij zijn een deel van de vluchtelingen communist wat ook vóór Joseph McCarthy geen graag geziene groep is. (M. 92)
- Roosevelt wil de kiezers die vluchtelingen willen helpen en diegenen die daar mordicus tegen zijn behouden bij de komende verkiezingen. Zijn vrouw steunt de opvang van vluchtelingen. (zie ook De Wisselwachter, Geert Mak, 253-256)
- Het ERC wordt opgericht om erkende intellectuelen in staat te stellen om naar de VS te komen. Maar door de nieuwe situatie moet iemand ze gaan halen en van papieren voorzien. Dit maakt Erika Mann duidelijk. (M.110) Zij citeert uit de brieven, die haar vader die sinds 1938 in de VS woont, krijgt uit het bezette Duitsland.

Zomercursus 2026

6

6

ONDERTUSSEN IN GURS

- Lisa Fittko is in het kamp begonnen om weer een communistische verzetsgroep op te bouwen en een aantal vervalste papieren maken het mogelijk te ontkomen.
- Of de kampcommandant een dronken gedesillustreerde man was, of iemand die begreep waar het op uit zou draaien, daarover zijn de bronnen het oneens, maar een grote groep vrouwen, waaronder Hannah Arendt ontsnapt. Arendt gaat naar Lourdes, Fittko komt via omzwerving daar ook terecht en ook Walter Benjamin blijkt daar te wonen. (M123)

Zomercursus 2026

7

7

ARENDT

- Schrijft tot de oorlog filosofisch verhandelingen die erg abstract zijn en passen in de analyses van die tijd. Ze studeert bij Heidegger en later bij Jaspers. Allebei zeer door haar gerespecteerd, ook na de Tweede Wereldoorlog. De keuze van Heidegger voor Hitler weerhoudt haar niet van waardering voor zijn werk.
- Heidegger heeft in Davos 1929 het stokje overgenomen van Cassirer. De macht van de rede en de redelijkheid heeft afgedaan en het meeslepend zelfstandig durven denken van Heidegger heeft de toekomst.
- Tijdens de opkomst van Hitler ziet zij veel eerder en beter dan haar leermeesters waar dit op uit zal draaien. Ze verzet zich vooral tegen de achtergronden van hun denkwijzen.

Zomercursus 2026

8

8

WAT ARENDT TOT POLITIEK DENKER MAAKT

- Arendt ziet dat Heidegger kiest voor het onder ogen komen van het 'zijn ten dode'. Zijn metafysica is een opheffen van de metafysica. Die verlegging van de aandacht dat is wat Arendt vasthoudt. Maar voor haar moeten mensen dan met elkaar de verantwoordelijkheid dragen van hun nataliteit. De mens is daarmee een concrete beginner (nataliteit) en geen wezen dat dapper zijn eigen 'zijn ten dode' onder ogen moet komen.
- Wat Arendt vooral dwars zit is dat zowel Jaspers als Heidegger denkers van hun tijd zijn. Beiden zien het Duits zijn en het verworteld zijn in het Duitse bestaan als een uitzonderlijke positie. Iets wat we ook kunnen vinden bij de Thomas Mann. Arendt ziet dat zij daarmee of totaal had moeten assimileren of, zoals gebeurde, tot Jood gemaakt wordt. Daar ligt de basis van haar uitspraak: 'Als je als Jood wordt aangevallen, moet je je als Jood verdedigen'.
- Wat Arendt ook ziet is dat mensen alleen maar het concrete bestaan kunnen overleven als deel van een gemeenschap dat ook hun rechten erkent. Zodra dat verloren gaat is al het andere theorie geworden.

BENJAMIN EN ZIJN PAD

- Benjamin is deel van een groep denkers die meewerkt aan een Joodse studiegroep die het belang inziet van wat er in deze tijd gebeurt. In 1923 richten Horkheimer en Adorno met Benjamin en Weil het Institut für Sozialforschung op. Volledig gefinancierd door de Duits-Argentijnse marxist Felix Weil en diens vader, de graanhandelaar en miljonair Hermann Weil. Het was én marxistisch, én gaf ook ruimte aan Joodse onderzoekers. Later heet het de Frankfurter Schule. Gaandeweg wordt de inzet meer antifascistisch.
- Waar de meeste mensen al vroeg naar de VS vluchten blijft Benjamin in Europa rondzwerven. Waar anderen steeds concreter worden in hun kritische theorie wordt Benjamin steeds poëtischer. Interessant genoeg leeft hij daarmee naar de idealen van de kritiek op de rede. Toch raakt men in de VS de interesse in zijn stukken kwijt. Dat hij rondzwervt en geen plan lijkt te hebben helpt niet. Uiteindelijk wil hij toch vluchten, maar dan sluit het net om Europa zich al.

WAT KUNNEN WE WETEN? WAT MOETEN WE DOEN?

- De strijd tegen het fascisme van het begin van de twintigste eeuw bestaat uit Christenen, marxisten, anarchisten en anderen die in Duitsland, Spanje of Italië verzet bieden. Om voor mij onbekende redenen worden vooral de Duitse schrijvers en denkers gelezen en heruitgegeven in deze tijd.
- Wat veel minder onderzocht en beschreven wordt zijn de veranderingen in denken. De grenzen van de kennis, waarheid en waarden van eind 19de eeuw treden hier aan de oppervlakte. Arendt zegt dat Heidegger de metafysica wel af wil schaffen, maar zijn alternatief biedt geen soelaas. In de oorlog wordt de abstractie onverdraaglijk en het existentialisme de basis van het denken. (Arendt, Sartre, Merleau Ponty) Dit mondt uit in de vraag of het subject als drager van de existentie wel bestaat. Dan is de crisis volgend uit de naoorlogse twijfel compleet in Europa.